

О Преоспівана Мати, що породила
Найсвятіше з усіх святих — Слово!
Прийнявши нинішнє приношення,
Од усієї напасті і грядущих мук
Заступи до Тебе волаючих.

Володимир Мономах. «Молитва»

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Посібник-хрестоматія «Свічадо зореслова» упорядкована згідно з навчальною програмою зі сценічної мови для вищих навчальних закладів культури і мистецтв.

Головною метою посібника є не тільки допомога педагогам і студентам у правильному виборі навчального репертуару з багатьох жанрів літератури, а й, з урахуванням прогресивних тенденцій в умовах демократизації та творення української державності, всебічне сприяння вирішенню проблем становлення художньої інтелігенції, свободи її творчості.

Прагнення збагатити й розширити культурний і духовний рівень майбутніх професіональних фахівців театрального мистецтва, виховати в них високий художньо-естетичний смак викликало потребу залучити до репертуару класичну спадщину українських письменників, повернути твори незаслужено забутих авторів, пропагувати доробки талановитої молоді та дати їм сценічне життя.

Посібник складається з двох частин.

Його концептуально-методологічними засадами є вчення про культуру сценічного мовлення та словесну дію — найважливіші чинники акторської психофізичної досконалості, які за умов поступового і систематичного опрацювання переходять у професійну майстерність.

Перший розділ першої частини *«Теоретичні основи курсу»* — це короткі методичні поради щодо роботи над технікою мови та різножанровими художніми творами.

У другому розділі *«Техніка мовлення»* пропонуються тексти-вправи для постановки мовного голосу (на прикладах прислів'їв, приказок, скоромовок, небилиць, нісенітниць, загадок, афоризмів, пісенних цитат, лічилок, прозивалок, віршів-діалогів).

Третій розділ *«Описова проза»* представляє зразки тренувальних текстів (уривки з нарисів, оповідань, повістей, романів), працюючи над якими студент набуває навичок художньої розповіді: засвоює правила української орфоєпії та логіки, розвиває «кінострічку» бачення, вдосконалює техніку мовлення.

Друга частина книги об'єднує п'ять розділів, які рекомендують навчальний та концертний репертуар, скомпонований за родовими та жанровими ознаками.

Перший розділ другої частини — *«Художньо-публіцистичні твори»* об'єднує різні за проблематикою статті, тексти публічних виступів українських політиків, письменників, діячів культури і мистецтва. Опрацювання таких матеріалів сприяє активному розвитку ораторського логічного мислення, вихованню національної самосвідомості особистості, її інтелекту.

У другому розділі «Оповідання. Новели. Уривки з художньої прози: есеїв, повістей, романів» зібрано завершені за сюжетом твори, які не тільки глибокі за змістом, а й мають яскраво виражений конфлікт, чітку композиційну побудову, художньо-повноцінні образи, відповідну атмосферу та авторську позицію.

Працюючи над сюжетною розповіддю, студент закріплює уже набуті знання з техніки мовлення та виробляє нові навички: вчиться робити ідейно-дійовий аналіз, опановує інтонаційну палітру оповідача та дійових осіб, удосконалює досвід активного сценічного спілкування (монологічного, з уявним об'єктом, глядачем тощо).

Третій розділ «Лірика» — це вірші філософського, громадянського, інтимного, пейзажного характеру, викладені у хронологічній послідовності за певними літературними напрямками, стилями та школами.

Утілення поетичних творів — шлях до органічного відчуття живої музики слова, емоційного прочитання; творчий процес активного думання, бачення, діяння, освоєння різних методів подачі та форм спілкування.

Четвертий розділ «Байки» — це своєрідна антологія баєчного вірша XVIII—XX століть. Цей лірико-епічний жанр формує виконавську майстерність, уміння вести розповідь і створювати елементи характеру персонажів, не порушуючи цілісності образу байкаря, розвиває почуття гумору. Твори відібрано з динамічною розповіддю, чітким конфліктом, глибоким підтекстом, колоритною мовою.

Вивчаючи гумористично-сатиричний жанр, студент засвоює елементи внутрішньої техніки: ставлення, оцінки, ілюстрованого підтексту, виявляє свою позицію до подій, явищ або проблем. Акцентуючи на ігровий план, вчиться органічно діяти, будувати правдивий і широкий діалог взаємостосунків персонажів байки. Виправдовуючи їх вчинки та поведінку, спрямовує розповідний план до характерних інтонацій розмовно-побутового тону.

П'ятий розділ «Казки. Легенди» об'єднує прозові та віршовані твори: народні та літературні казки (про тварин, фантастичні, соціально-побутові), легенди, що приваблюють своєю поетичною образністю, можливістю використання позамовних засобів виразності (музики, пісні, танцю, світла, костюма, гриму). Усе це спонукає до розвитку культури вимови, елементів акторської майстерності та режисерсько-педагогічних здібностей.

І головне — художні твори, включені до хрестоматії «Свічадо зореслова», сприяють вихованню національної самосвідомості, передбачають набуття високої професійної кваліфікації спеціалістів, які б стали справжніми носіями нової української культури та мистецтва.

Слово має бути сказане так, щоб воно мало акцент доцільності. Патякання зробилося культурою мови в час одмирання старої культури. Це не виражає стилю мови. Театр має навчитися говорити, особливо на Україні, де так багато не зроблено. Кожен актор несе інтоновану мову зі сцени. Українська мова прекрасна, але там, де існує тільки «пузо й бажання», яка ж це культура, де тут робота інтелекту?

Лесь Курбас

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУРСУ

(короткі методичні поради)

1. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

У складному процесі оволодіння мистецтвом художнього читання чільне місце займає *техніка мовлення*, яка є фундаментом сценічної словесної дії і *передбачає копітку роботу над постановкою дихання, голосу, дикції*.

Техніку живої мови та художнього читання забезпечує правильне дихання, добре поставлений голос, дикційна виразність і дотримання норм орфоєпії (правил літературної вимови та словесного наголосу).

У першій частині хрестоматії «Свічадо зореслова» представлені твори, які сприяють виробленню та закріпленню автоматичних рухів дихальних, артикуляційних та звукоутворюючих м'язів, засвоєнню правильного положення мовленевого апарату під час резонування голосу (приказки, прислів'я, скоромовки, небилиці, нісенітниця тощо), також тексти, які тренують творчу природу актора, його увагу, уяву, фантазію, ставлення, оцінку.

Усі тренувальні вправи слід виправдовувати логікою думки, наповнювати внутрішнім переживанням. Опрацьовуючи дикційну чіткість та орфоєпічну виразність, необхідно йти від простих елементів до більш складних. *Виробленню виразної вимови та позбавленню деяких мовних вад допомагають вправи на голосні та приголосні звуки.*

Ознайомившись попередньо з теоретичними настановами артикуляції звуків та постановкою розмовного голосу (див. кн.: А.О. Гладишева «Дикційна та орфоєпічна нормативність», Р.О. Черкашин «Художнє слово на сцені»), попрацюйте над поданими у першому розділі віршами: М. Підгірянки «Голосні звуки», І. Калинця «Сімейка», А. Камінчука «Чики-брики», В. Лучука «Як пташки буквар читали» та іншими творами.

У літературі для дітей ви зустрінете багато подібних віршів, зокрема звуконаслідувального характеру. Найчастіше це бувають тексти з народних джерел.

Ось один із них, що допомагає опрацьовувати звук **Р**.

Журавлі кричать:	кру-кру цукру,
кру-кру цук-ру-кру	нема, нема,
кругом, кругом, кругом,	кру-кру ключем, ключем, ключем! ¹

Активно тренуйте приголосний **Р**, звертаючи увагу на енергійну участь кінчика язика. При напорі видихуваного повітря вимовляйте: журррравлі, крррричать, цукррру....

Тренує нижнє положення гортані, впливає на зібраність звука така, приміром, вправа:

Уранці Уляна Уласа	Улас утікав, ухилився:
Ураз умивать узялася.	Учора уже умивався!

За скоромовкою Ю. Кругляка

¹ Усі художні тексти, які тут пропоновано як приклади-вправи, повністю надруковані у II розділі «Зразки художніх творів для практичних вправ з техніки мовлення», I частина хрестоматії (прим. авт. М.І.)

Зберіть губи в «трубочку», при вимові залишайте їх майже весь час у положенні **У**.

Вправляючись у швидкості вимовляння скоромовок, намагайтеся насамперед зрозуміти їхню суть. Вони незручні при вимові, тому роботу треба починати в повільному темпі. Усвідомлюючи зміст, старанно вимовляйте звуки, особливо на стику слів.

А опрацювуючи скоромовку В. Лучука «Сом», простежте за вимовою свистячого приголосного **С**, сонорного **М**, зважте заодно на вимову фонемі **В**, яка в кінці слова переходить у нескладовий **Ў**.

Сидьма сом сам сидів.	Сім сусідів скликав сом:
Самого сома сум схопив.	Сміх і співи за столом!

Опановуючи прислів'я та приказки, не забувайте, що в коротких текстах закладені певні думки і почуття, тому вимовляти їх потрібно не тільки виразно, а й з відповідним ставленням: повчанням, співчуттям, гнівом, гумором тощо. Так, приміром, працюючи над прислів'ям «Людей питай, а свій розум май», зверніть увагу на звук **М**, який, зливаючись при недбалій вимові, може утворити незрозуміле слово «розумай». *Вимовляйте прислів'я з різним ставленням.*

Дитячі вірші-лічилки допоможуть тренувати мову в русі. Вони виконуються з уявним або справжнім предметом (скакалкою, м'ячем, булавою тощо). Візьмімо для прикладу лічилку Є. Гуцала «Наталка і скакалка».

Легко підстрибуйте зі скакалкою і вимовляйте:

У Наталки є скакалка,
У скакалки є Наталка ... і далі за текстом вірша (с. 43).

Підстрибуючи на одній або двох ногах, роблячи узгоджені рухи руками, крутять уявну або справжню скакалку. Вимовляйте вірші скандуючи, виділяйте чітко на складах слів наголос. Домагайтеся синхронності стрибків, руху ніг, рук і мови. Під час стрибків не затримуйте дихання. Тренування мови в русі тісно пов'язане з темпом, від якого залежить тривалість звучання окремих складів, слів, інтервалів і швидкість мови в цілому. Пам'ятайте, що робота над темпоритмом мови (як і над іншими тренувальними вправами) — процес творчий, який не можна відривати від акторської психотехніки.

Попрацюйте над темпоритмом вірша М. Стельмаха «Дощ».

Розділіть твір на чотири частинки — чотири темпи. Прискорюйте темп вимови поступово.

Перша частинка — темп вимови повільний:

Грім гуркоче навкруги,
Хмара дощ несе в луги...

У другій — темп прискорюється:

Лийся, лийся над травою
Молодою...

Третя — вимовляється швидко від слів:

Дощик, дощик, лий, лий
І на кользу, й на пирій...

Четверта частинка — дуже швидкий темп мови:

Лийся, дощику, кругом,
А найбільше над вівсом... (с. 46)

До речі, цей вірш можна використовувати не тільки з метою оволодіння градацією темпу мовлення, а й для розвитку голосових реєстрів.

Розвиткові реєстрів та діапазону голосу сприяє робота над гекзаметром. (*Гекзаметр* — від гр. hexametros — шестимірник, шестистопний дактиль: віршований розмір античної епічної поезії. Приміром, «Іліада» та «Одіссея» Гомера.) Робота над гекзаметром розвиває діапазон голосу, виробляє навички вмілого користування всіма його реєстрами.

Голосовий реєстр — це певна кількість звуків послідовної висоти, об'єднаних одним тембром, які відтворюються при одному положенні частин голосового апарату. Як відомо, є *три реєстри*: грудний або нижній; головний або верхній; середній або змішаний. Найбільш застосовуваним у мові є середній реєстр, коли звук відбивається в резонаторах порожнини лицевого кістяка, носа, піднебіння, зубів. Розмовляючи на нижніх нотах, ми зазвичай користуємося грудним реєстром, а високі ноти відбиваються в головному резонаторі. Майстерність оволодіння реєстрами полягає в м'якому і непомітному переході від одного до другого реєстру. Досягнути цього можна лише постійним тренуванням, шляхом удосконалення різних складних вправ.

Розвивати реєстри та діапазон можна за допомогою інструмента (найкраще, якщо це фортепіано). Читці тренують голос у діапазоні півтори октави за хроматичною гамою, підвищуючи чи понижуючи тон на кожному наступному рядковій вірша.

Тренувальними вправами можуть бути гекзаметри з «Іліади», «Одіссеї» Гомера (перекл. Бориса Тена), творів І. Франка, Лесі Українки та інших поетів.

Ознайомившись з їхнім змістом, приступайте до роботи:

— промовляйте текст на зручних для вас тонах середнього реєстру розмовним способом;

— прокажіть текст розмовним і наспівним способами, підвищуючи півтонами кожний новий рядок;

— прокажіть текст розмовним і наспівним способами, понижуючи півтонами кожний наступний рядок.

Під час тренування контролюйте правильність звукотечії. Робіть вдих перед кожним рядком та коротку паузу на місці цезури (лат. caesura — рубаю, розсікаю) в середині рядка, не добираючи повітря. Почніть з найпростішої вправи на розвиток реєстрів, як-от «Аквалангіст та альпініст».

Для того, щоб звук був при звучанні якісно однорідним, намагайтеся непомітно переходити з реєстра в реєстр. Голос повинен звучати легко, збірано, звучно. Знайдіть середній звукоряд свого голосу і виконуйте вправу наспівним способом.

Центр голосу

Щоб оволодіть грудним реєстром,
На мить стаю «аквалангістом».

*Поступове
пониження
голосу*

Все
нижче опускаюсь,
нижче!
І дно морськеє
ближче,
ближче!

Центр голосу

Щоб головним оволодіть реєстром,
На мить стаю я «альпіністом».

Поступове
підвищення
голосу

Все
вище піднімаюся,
вище!
І вже вершина
ближче,
ближче!

Працюючи над віршованою формою, тренуйте мовний та музичний слух, продумуйте градацію звучання, виправдовуйте поставлене завдання.

З метою поєднання слова і пластики, розвитку творчої фантазії попрацюйте над вправами «Тексти-етюди», які побудовані на матеріалі загадок.

Приміром, загадка «Жаба»:

Ні кроком не ходить, А тільки скаче, скаче, скаче,
Ні бігом не біжить, Як блоха скаче, як людина плаває.

Виконуйте так. Уявіть себе жабою. Передайте манеру її поведінки гнучким інтонуванням тексту, допоможіть собі позою, жестами, мімікою. Так, це буде смішно, але й корисно.

Вправа «Ярмарок» за віршем В. Клімчука тренує цілу низку навичок сценічного звучання: польотність, гнучкість, градацію, зібраність, легкість, силу голосу.

Вправу виконують двоє:

1-ий: Слухайте, люди! Уважними будьте!
2-ий: На ярмарку нашім чогось не забудьте:
Все у достатку, щедроти земні
Пливуть просто в руки тобі і мені!
1-ий: У випадку тому, якщо маєш гроші,
Як ні, то не купиш й діряві калоші.
Єдине, за що не беруть тут платні, —
За аромати смачні, запашні.
2-ий: Нюхай, дивись — не товари, а диво,
1-ий: Копчене, смажене різне м'ясиво!
2-ий: Добрі з часником ковбаси,
1-ий: Пиріжки із сиром, м'ясом,
2-ий: Шашлики, грудинка, сало...
1-ий: Недаремно зранку чхалось!.. і далі за текстом (с. 47).

Умійте своєчасно підхопити і продовжити заклик партнера. *Використовуйте роботу всіх резонаторів, не забувайте про опору звука та творення його на м'якій атаці, витримуйте ритмічну паузу, працюйте згідно з поставленим завданням.*

Вірш «Хатка, яку збудував собі Джек» — комбінована вправа, в якій поєднується тренування довгого видиху та логіки мовлення, зокрема закону нового поняття. Нові слова у великих відрізках віршованої мови обов'язково повинні бути відзначені наголосом, щоб зупинити на них увагу слухачів, і, навпаки, слова, які повторюються, уже не вимагають такого акценту.

Приміром, візьмемо першу строфу:

Це хатка, яку збудував собі Джек.
Це сад і город.
А це сонях, як сонце,
який заглядає до Джека в віконце,
до хатки, яку збудував собі Джек. (с. 43)

Новими поняттями в першому реченні будуть слова «хатка» і «Джек», іншими словами — хатка Джека. У другому реченні — «сад» і «город»; у третьому — «сонях»; у четвертому — «віконце».

У кожній наступній строфі вірша виділяється нове поняття і повторюються старі, з яких знімаються логічні наголоси, бо вони служать тільки для нагадування уже відомого.

Для тренування довгого видиху вправа виконується так: опрацюуйте звучання вірша на натуральній висоті середнього регістру розмовним способом. Кожну строфу вимовляйте на одному видиху, добираючи повітря тільки перед першим рядком. *Домагайтеся градації темпу мовлення, від дуже повільного до найшвидшого.* (Тому остання строфа, яка складається з десяти рядків, буде вимовлятися в найшвидшому темпі).

Важливо, щоб при цьому не втрачалась логіка думки та розуміння мотивів словесної дії.¹

Зрозуміло, що в цих коротких методичних порадах висвітлені далеко не всі аспекти техніки словесної дії, та й представлені тут проблеми розглянуті не з тією докладністю, якої вони вимагають. Власне, ми пропонуємо вам тексти, в роботі над якими ви зможете всебічно проявити і застосувати методику *свого педагогічного досвіду*, творчу кмітливість, яву та фантазію.

2. ПРАЦЯ НАД ХУДОЖНІМИ ТВОРАМИ

Зустріч студентів з літературним матеріалом — важливий тренаж, який розвиває навички орієнтації в художньому творі, донесення думок автора до слухача.

Працюючи над текстом, необхідно зосереджувати увагу на змісті твору, оскільки без його глибокого осмислення існування слова на сцені неможливе.

Отже, літературний текст повинен розглядатися, перш за все, з точки зору змістовності. Починати аналіз матеріалу найкраще з невеличких уривків описового чи публіцистичного характеру.

1. ОПИСОВА ПРОЗА — це художній опис (статичний чи динамічний) природи, явища, процесу, події, людини тощо.

Прикладом *статичного опису* може бути літературний портрет, зображення зовнішнього вигляду, пози, рухів, виразу обличчя, одягу... Приміром, портрети: Миколи Джері з однойменної повісті І. Нечуя-Левицького, довженківського діда й батька з повісті «Зачарована Десна», Тихона та Одарки з роману В. Земляка «Зелені Млини».

Динамічний опис — це зображення явищ природи: циклону, повені, землетрусу, весілля, бойових дій... Як, скажімо, опис першого бою студентського батальйону в романі О. Гончара «Людина і зброя» або руху летючого поїзда-дракона з роману І. Багряного «Тигролови».

Неповторно чарівні описи природи у творах Панаса Мирного, С. Васильченка, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, І. Франка, Є. Гуцала та багатьох інших авторів.

¹ Методику роботи над «законом нового поняття» подано за посібником Вербовой Н.П. и др. Искусство речи. — Москва: Искусство, 1977. — С. 184.

— Артуре! — пересохлим голосом нагадала про себе пані Рома.

— Офеліє, за мене помолися, — сказав їй Артур. — А ти, австрійський гостю, захищайсь!

І він рішуче заатакував Карла-Йозефа, відразу притиснувши того до металевих перил, за якими вже чигала тільки прірва. Щойно тоді Цумбруннен зрозумів, що він не жартує.

— Хтось може це зупинити? — стрімко вкривалася блідістю пані Рома.

— Я вас дуже прошу, що-небудь зробіть...

Її благання могло адресуватися тільки Волшебникові — єдиному серед присутніх, хто надавався до категорії «чоловіки». Професор Доктор поки що в рахунок не йшов, оскільки за всіма ознаками належав до протилежної категорії («старики, жінки, діти»), в якій так само перебували й відверто зацікавлені новою розвагою Ліля-Марлена («він що, тіпа по приколу?»), і вирвана з глибокого толкієнівського заціпеніння принцеса Коломея Перша («шостий обруч — це залізне кільце двобою велетнів»), і сама Рома Воронич («Боже, повбиваються!»).

Але Волшебник не квапився з голими руками кидатися поміж суперників — ситуація сподобалась йому насамперед візуально, тож він лише ступив на кілька кроків ближче, налаштовуючи камеру («нефігова картинка!»).

Прийнявши виклик, Цумбруннен двома-трьома помахами — з мечів сипнули іскри — відбив атаку нападника. Свого часу він захоплювався фехтуванням і навіть відвідував спеціальні класи шляхетних єдиноборств при академічному братстві «Тевтонія», хоч і змушений був згодом від цього відмовитися через погіршення зору. Однак щодо техніки його тіло зберегло у своїй клітинній пам'яті чимало. Блискавично впоравшись з невмілим Пепиним випадом (ледь завеликий берет так і намагався сповзти Артурові на око), він сам перейшов у наступ і, аби чимшвидше все це завершити, цілком упевнено вдарив по ворожому руків'ї знизу. Артурів меч вилетів у того з долоні і, описавши смертоносну дугу над головами присутніх, брязнув на цемент майданчика за їхніми спинами. При цьому Карл-Йозеф дещо не розрахував силу удару: продовжуючи за інерцією рух угору, його лезо все-таки напорлося на суперникову необачно наставлену голову, черкнувши по лобі й залишаючи вмить набряклу кров'ю смугу, шось ніби ще одну життєву борозну.

— Гаплик мені — австрієць переміг! — закричав Пепа і картинно впав навznak.

Карл-Йозеф обережно відклав убік свого меча і першим схилився над заушеним Пепою. Другою була Рома, яка, повторюючи без упину «дурень, дурень, який несосвітений дурень, а якби в око», кинулась тамувати кров — спершу злосчасним беретом, потім своєю хустинкою, а потім (так само поблідла Коля за кілька хвилин наспіла з аптечною всячиною) — шматками вати.

— Усі деталі цієї картини, — розважливо запевнив професор Доктор, — створюють надзвичайну смислову ущільненість і повну художню достовірність.

— Невже я не помру? Я буду жити? — запитав Артур Пепа, слухняно дозволяючи жінці обвивати бинтом свою нерозумну довбешку.

— Мовчи вже, дурню ідіотський, — крізь зуби відказала Рома і тут-таки почала нестримно (чи нестямно?) сміятися.

Карл-Йозеф про всяк випадок знову відійшов до перил — так боксер, пославши суперника в нокдаун, зобов'язаний дочекатися розв'язки або продов-

ження у своєму, наприклад, синьому куті. Звідти він винувато спостерігав за Ромою, її рятівними зусиллями, її заплямованою червоним хустинкою та її сміхом (всі інші сміялися також). Йому було страшенно незручно за себе, і він урешті вимовив «пегепгрошую».

— Нічого не сталося, — поквапилася Рома і знову зайшлася сміхом.

— Як це не сталося? — ледь ображено заперечив Пепа, підводячись на ноги. — Сталося, сталося. Сталося те, що мусило. І хай мене чотири капітани зведуть униз! — уперто зажадав ямбом.

Але жоден з капітанів до нього не наблизився, тож він пішов без почту, зате насвистуючи «У горах Карпатах — отам би я жив».

— Справді, ходімо вже звідси, — запропонувала пані Рома. — Яюсь похолоднішало.

— *А бук до бука, мов бики печерні, в люті скачуть, // лишень багрова плахта сонця кров у них роз'ятрить*, — цілком слушно зацитовав професор і собі рушив до виходу.

Так, добром це скінчитися не могло — того ж вечора (чи, скажімо, й наступного), коли товариство зійшлося за чаєм у меншій їдальні, Артур Пепа вигадав нове парі.

Лариса Недін

ЧЕРВОНІ КОЛОСКИ

(уривок з повісті «Доц змиває сліди»)

Майже два місяці дід не підводився на ноги. Марив, щось вигукував, а коли приходив до тями, то розумів, що не скоро зможе ходити. Від Наталочки, котрій у дев'ять роцків судилося стати господинею в хаті, дізнався, що Маруся все ходить лісами та болотами, шукає синів. Малеча на узліссі шукає ягоди. Сусіди, хто чим може, діляться, але то такі крихти...

А яюсь удосвіта дід спустився з печі, і хоч у голові ще паморочилось, та все ж вийшов на ганок і сів, підставивши сиву голову ніжним променям літнього сонечка. Малеча ще спала. Маруся з учорашнього дня знову пропала, а чи надовго — хтозна.

Посидівши трохи, старий підійшов до колодязя, погладив його, як живе створіння, напився води просто з відра і побрів поза хату. Душа, руки бажали землі. Болем обпекло очі, коли побачив майже в пояс бур'ян на городі. Побродив біля старенької яблуньки, і вже було попрямував до хати, як раптом між бур'яном угледів клуночок. Хустка їхня, домашня, колись її любила Дарина, тепер Наталочка носить. Розв'язав її і затремтів: у вузлику були не зовсім стиглі колоски пшениці. Невже Маруся ходила на колгоспне поле? Але ж це небезпечно... А якщо діти? В душі похололо. Він знав, що є наказ стріляти і дорослих, і дітей, коли хтось наблизиться до лану. Старий інстинктивно оглянувся на всі боки, заховав клунок під сорочку і поспішив до двору. Там почув голоси найменших онуків. Наталка біля колодязя умивала малечу, а Михась обтирав їх. Побачивши діда, діти гуртом кинулись до нього:

— Діду! Діду! Ви встали...

Їхньому щастю, радощам не було кінця, а дід на мить забув про свою тривогу.

— Ну, ну. Годі, горобці, йдіть до хати. А ти, Наталю, лишись, є розмова. Упевнившись, що ніхто з малечі їх не чує, дідусь дістав клуночок, пильно подивився на онуку:

— Наталко, чесно мені кажи, звідки це?

Дівча розгубилося, потупило очі, та збрехати не посміло:

— Це я... Це ми... з Михасем, — і заплакала. — Діду, нам нема чого їсти, ягодами не наситишся, від лободи вже животи зводить.

— Наталко, але ж вас можуть убити.

— Я знаю. Але так хочеться, дідуню. Воно таке смачне...

Дід промовчав, лише в горлі запекло та очі стали вологими.

Під обід вернулась Маруся. Діти обступили її, волосся причісують, заплітають, водичкою умивають. І вона стала веселіша, при повному наче розумі. Все питалася чи всі здорові, чи вже встав дід. Потім притулила до себе Килинку, якомсь незвично подуськала її та й каже:

— А чи їли сьогодні що?

— Їли, мамо, їли.

— І дідуню годували?

— Так... І вам лишили.

— Ну гаразд... А мені м'яса хочеться, — якомсь дивно подивилась на Килинку і ще міцніше притисла її до себе. Потім підвелася і, не випускаючи з рук доньку, попрямувала до клуні. Діти ступили за нею, почули окрик Наталки:

— Не ходіть! ...

Наталчине маленьке серденько забилося частіше, і вона пошепки звеліла:

— Михасю, гукни дідуню.

Поки дід Федір виходив, з клуні долинув Килинчин крик. Він кинувся туди і завмер від жаху. Маруся душила доньку, люто промовляючи:

— М'яса хочу, м'яса...

Дід спробував відібрати дитя, та не зміг і шосили вдарив Марусю.

Коли вже Килинка заснула, а налякана дітлашня тихо сиділа на печі, старий пішов глянути, що робить невістка. Відчинив двері до клуні і вдарився об щось головою. Підвів очі і... побачив Марусю, що висіла під стелею...

Пізно вночі старий, Наталка та Михась віднесли тіло Марусі до яру та й поховали біля Степана та баби Дарини.

— Спи, небого. Там тобі спокійніше буде, — мовив дід.

— Прощайте, мамусю...

Вклонились низенько всі троє та й пішли додому. Але правду кажуть, що біда ніколи сама не приходить...

Дев'ятого дня по смерті Марусі, раненько вставши, пішов дід до голови колгоспу просити якоїсь роботи. Знав, що багато не заробить, ноги ледве носили та й дихалось важко, в грудях щось шуміло, свистіло, хрипіло. Та сподівався, що зглянуться на його старість, пожаліють четверо сиріт.

Голова був у районі, мав повернутись пополудні, тож старому довелося таки довгенько чекати.

Наталка прокинулась першою, помолилась Богу, підмела хату та сіла біля вікна мудрувати, що б його їсти приготувати. Вийшла у двір, гукнула діда. Діда не було. Вона розбудила Михасика:

— Вставай. Дідуні нема. Ходімо у поле нарвемо колосків.

Михасько ледве продер оченята:

— Дідо ж заборонили.

— Ходімо, ходімо, поки його нема.

Заперши хату, городами поспіши до колгоспного поля.

Навколо ні душі. Як море, рівними хвилями колосилась пшениця, і дітям здавалося, що її могло б вистачити на все життя. Поприсідали та почали рвати. Наталка — ретельно, колосок до колосочка складала в хустку, Михасик, — заправивши сорочку в штанці, кидав колоски за пазуху. Хоч вусики і кололи, та терпів, намагався побільше зірвати. Як зайчата, раз по раз визирали, чи ніхто не йде, не їде та пробирались до межі, аж раптом Наталка штовхнула брата і прошептала:

— Не визирай. Вершник. От лихо... Та враз пролунав голос наглядача:

— Гей! Хто там? Виходьте!

Михась зірвався, побіг, і в ту ж мить упав, скошений пострілом з рушниць. Наталка заголосила і кинулась до брата, не встигла і теж упала, від кількох ударів важкого гарапника. З розсіченої голови текла кров...

Орест Пастух

СЕРЦЕ СТАРОЇ МАГДИ

Ранок, як і старість, прийшов, вкотре, без запрошення...

Магда лежала у своєму ліжку, втупившись в стелю. На її потрісканому і по-темнілому від часу плечі мінливо світилась пляма сонячного блику і все ширилась, розливалась, розпливалась без країв та видимих границь. Прибув новий день і з ним, мабуть, та сама, відома їй, проклятуша спека, котра, здається, перебуває у змові з цілим навколишнім світом та не дозволяє їй вийти з дому. Цей жорстокий монстр мучив її шаленими обертами голови і навіженими скачками артеріального тиску. Що ж, ще один день мине в стінах п'яти порожніх кімнат, в яких вона темною постаттю блукатиме і шукатиме собі «дурних» занять. Безконечні настанови лікарів і постійні воання старої сусідки Генички призвели до того, що вона таки перестала грузити себе одвічною роботою і останки свого життя була змушена проживати в могилі, котру колись зводила з покійним чоловіком, як сімейне гніздечко... Романтика вмерла вже давно. В очі сичала реальність, старість, відчуженість таких знайомих і рідних предметів... Заховані між старими пальтами, з повними кишенями нафталіну, спогади вискакували і тишили її миттєвими містеріями. А траплялося це так рідко, коли вона могла просто подивитись на них і посміхатись. Все частіше їй ввижався клятий час, судив і ділив усе навколо, навіть її саму. На полотнищах пам'яті чомусь вигорали фарби, зате залишались регалії: город вона не обробляла вже два роки, покійного чоловіка поховала сім років тому, пенсію отримує вже дуже давно, останній раз онуки й діти приїжджали чотири роки тому... Так давно? Не може бути! Та ось вони...

Вона раділа... Вони бігали навколо неї і допомагали вирішувати навіть дрібниці. Син чистив дерева, невістка варила всім обід, а онучка Мар'яна розповідала про своє навчання у коледжі і грала на старому фортепіано... І як це було прекрасно! Фантастично! Магда, мов мала дитина, стояла перед чорним розстроєним часом інструментом і напружено спостерігала, як тендітні пальчики миготіли на клавішах, як з дерев'яної глибини вилітало щось подібне до

музики. Онука, кривлячись, запевняла, що це брязкотіння розслаблених струн мало бути Бетховеном, а вона не зважала, вона чула чистого Бетховена...

Геничка увірвалась у спогад з притаманною тільки їй інфантильністю. Вона мовчки підійшла до ліжка, глянула на неї і поклала на стіл стос поживклих газет.

— Що ти валяєшся, стара, вставай! Я тобі газет принесла. Читатимеш.

— Та вони ж ще радянські...

— А тобі яка вже різниця, що читати?!

— Що нового?

— Та, все по-старому, — розпочала Геничка свою звичну історію, котра з типового ліричного відступу переходила до стандартних нарікань на онука двійчника й гультіпаку, невістку, котра за ним не дивиться, розповідь про доньку, котра ніяк не піде на нормальну роботу і про сина з зятем, котрі якраз мають приїхати з Москви з купою грошей. Тоді вони всім гуртом помалюють хату, приведуть до ладу стайню і обов'язково зроблять порядок у stodolі...

— Я дзвонила вчора... — тихо мовила Магда, чекаючи реакції Генички.

Остання змовкла, змінилась в обличчі і тихо з тремтінням спитала: «І що?»

— У них там проблеми на роботі, але обіцяли, що як тільки вирішиться, то обов'язково приїдуть... Приїдуть...

— А онука?

— Та хто її саму аж з Петербургу випустить?

— Ну так...

Кімнату наповнила пауза і стареча задума. Вона завжди накривала очі білою пеленою так непомітно, що коли спадала, то Генички вже не було, а у вікні красувався білий круглий місяць. А як чудово вийти в цю пору в сад! Там, в обіймах вечірньої прохолоди коливаються розквітлі гілки вишень і так легко дихається... Немає нічого кращого, як роззутись і з розпущеним волоссям пройтись по росі, доторкнутись до грубих стовбурів і помилуватись цією красою... Так минала ніч аж до спалаху вранішньої зорі, котра проводжала стару до її самотнього холодного ліжка... Сон чомусь вже кілька місяців не приходить. Мабуть, образився, або так як інші списав її. А це було найважче — бачити, що природа ще не хоче тебе відпустити, а все навколо тільки цього й чекає.

Її не боліло серце. Жодного разу навіть не кольнуло... Лікарі говорили, що від роботи моторчик стомлюється і просить відпочинку, а так — працює мов годинник. Вона сміялась... сміялась з усіх цих дурниць, які раптом, мов мошकारа, обсіли її з усіх усюд. Здавалось так недавно все навколо ще крутилось у тому швидезному темпі й ритмі. Вона зникала на городі, порпаючи вічно вірну землю і витягуючи з неї врожаї, ходила до церкви і просила за всіх живущих та померлих, палила свічку за душу свого чоловіка на його могилі, приймала в себе гостей... А потім... І куди це все поділось?...

Геничка захворіла... Сказала донька, що простудилась і вже тиждень як не встає, але переказувала, щоб Магда не дуріла, а чимось займалась. Обіцяла, що коли одужає, то перевірить... Яка вона все-таки щаслива та Геничка... Яка вона все-таки добра... дарма, що постійно скаржиться і майже ніколи не говорить, а скрипить своїм потертим високим голоском... Вона добра... Вона не зі зла... А колись вони співали разом в сільському хорі і сміялись, що з тої буде артистка, бо так казав баяніст... Як давно це все було... Як давно...

Господи! І як несамовито пахнуть вишні цієї ночі!!! Сад аж світиться від цього цвіту! Вона підвелась зі свого ліжка вже якось надто легко, підійшла до вікна і враз оторопіла. Під світлом місяця вона бачила сина, невістку, онуку! Приїхали! Нарешті! Нічним потягом! Ноги понесли до коридору, потім до дверей, потім двері одчинились і все, все навколо залилось таким густим запахом вишень, таким білилом їхнього цвіту, такою невагомістю падіння їхніх пелюсток... Обійми за обіймами, сльози, поцілунки, слова, слова, слова... Тисячі, мільйони слів, вибачень, прощень і радості... Старість тікала ображеною собакою за ворота і обіцяла більше ніколи не повертатись. Ну і не треба! Господи, які вони всі красиві у неї... Син ставить стіл на вулиці до вечері, невістка викладає з сумки якісь наїдки, а онука десь в глибині кімнат торкається до цих предвічних, запалих клавіш і лунає чистий Бетховен! Господи, яка радість! І всі говорять, сміються до неї, а вона аж не знає де себе подіти! Повільним кроком йде в гущу старого саду і там, доторкаючись до шершавих стовбурів, тихенько плаче... Віє свіжий вітер, куйовдить її посивіле розпущене волосся і до ніг липнуть холодні краплі... Господи! Яка радість! Як цвітуть вишні! Як яскраво світить сьогодні місяць, як там в Петербурзі! І як чисто лунає Бетховен...

Крику наляканої Генички вона вже не почує... Вона не побачить те, як її здерев'яніле тіло відтягнуть від вікна, покладуть на ліжку, а потім обмиють і сховають у сиру весняну землю. Не почує стукоту телеграфістки, котра писатиме благання до сина, щоб приїхав на похорон...

Серце Магди битися не переставало... Повільним кроком, вона ще блукала квітучим вишневим садом і любувалась, як її такі дорогі довгоочікувані гості кличуть до вечері...

Івано-Франківськ, 8-9 червня 2008 р.

ЗМІСТ

Переднє слово3

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ I. Теоретичні основи курсу (короткі методичні поради) 6

1. Техніка мовлення 6
2. Праця над художніми творами 10

РОЗДІЛ II. Зразки художніх творів для практичних вправ з техніки мовлення

1. Тексти для перевірки артикуляції та дикційної чіткості голосних і приголосних звуків (*вірші Марійки Підгірянки, В. Лучука, В. Гринько, І. Калиця, А. Камінчука, О. Сенатович, Г. Чубач, Л. Куліша-Зіньківа, Л. Талалая, С. Пушика, І. Січовика, Л. Пиєничної, Н. Шаварської*)21
2. Тексти для опрацювання мовних вад.
Наслідування голосів птахів, тварин та звірів (*з народних джерел*)30
3. Тексти для оволодіння постановкою дихання, дикцією та темпоритмом мовлення (*скоромовки-спотиканки Грицька Бойка; вірші Є. Гуцала, Б. Чепурка, Л. Пиєничної*) 31
4. Тексти для перевірки дикційної та орфоепічної нормативності (*прислів'я та приказки, пісенні цитати, нісенітници (з народних джерел); театральні акценти Леся Курбаса; афоризми; жарти Д. Арсенича; небилиці (з народних джерел), безконечники І. Світличного і А. Качана; прозивалки (з народних джерел); дражнилки Л. Стрельника*) 35
5. Текст для тренування словесного наголосу (*Остап Вишня. Ярмарок (уривок з однойменного оповідання)* 41
6. Тексти для оволодіння логікою та інтонацією мовлення (*вірші Грицька Бойка, Є. Гуцала, Л. Стрельника*) 41
7. Текст для тренування довгого видиху та логічного наголосу (*Хатка, яку збудував собі Джек. За англійським мотивом переспівали І. Малкович та Ю. Андрухович*) 43
8. Тексти для тренування мови в русі (*лічилки Є. Гуцала, О. Орача, Л. Голоти*) 43
9. Тексти для етюдів: поєднання слова і пластики (*за загадками*) 45
10. Тексти для оволодіння градацією, силою, польотом звучання та темпом мовлення (*вірші М. Стельмаха, В. Кордуна, В. Клімчука*) 46
11. Тексти для розширення голосового діапазону та досконалого володіння регістрами (*гекзаметри І. Франка, Лесі Українки, І. Качуровського*) 48
12. Тексти для колективного читання (*вірші Лесі Українки, П. Тичини, В. Лучука, Л. Стрельника*) 50

РОЗДІЛ III. Уривки з художніх творів для практичних вправ з орфоєпії, логіки та інтонації мовлення

Описова проза

Марко Вовчок	Хто зна Україну? (<i>уривок з казки «Кармелюк»</i>) 53
Іван Нечуй-Левицький	Васильківщина (<i>уривок з повісті «Микола Джеря»</i>) 53
	На київських горах (<i>уривок з повісті «Хмари»</i>) 54
	Мотря Довбишівна (<i>уривок з повісті «Кайдашева сім'я», скорочено</i>) 55
	Село Семигори (<i>уривок з повісті «Кайдашева сім'я»</i>) 55
Панас Мирний	Весна вповні (<i>уривок з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»</i>) 56

Андрій Чайковський	Степовий світ (уривок з повісті <i>«Віддячисься»</i>)	56
	Острог (уривок з роману <i>«Сагайдачний»</i>)	57
Ольга Кобилянська	Годинникар Цезаревич (уривок з повісті <i>«Апостол черні»</i>)	58
Михайло Коцюбинський	Іван та Марічка (уривок з повісті <i>«Тіні забутих предків»</i>) ...	58
	Жайворонки (уривок з новели <i>«Intermezzo»</i>)	59
Гнат Хоткевич	Сонця великого празник предвічний! (уривок з повісті <i>«Камінна душа»</i>)	60
Марко Черемшина	На Купала на Івана (друга частина нарису з <i>гуцульського життя</i>)	61
	Верба	62
Ольга Дучимінська	По ранніх росах (уривок з однойменного оповідання)	62
Зінаїда Тулуб	Крига скресла (уривок з роману <i>«Людолови»</i>)	63
Володимир Гжицький	Осінь	63
Андрій Головка	Синя ніч (уривок з повісті <i>«Пасинки степу»</i>)	64
	Канонада (уривок з оповідання <i>«Дружба»</i>)	64
Борис Антоненко-Давидович	Ранок (уривок з повісті <i>«Смерть»</i>)	65
	Гроза (уривок з однойменного оповідання)	65
Юрій Яновський	Весілля по-старосвітському (уривок з роману <i>«Чотири шаблі»</i>)	66
Олег Ольжич	Рудько (уривок з однойменного оповідання)	67
Іван Багряний	Дракон (уривок з роману <i>«Тигролови»</i>)	67
	Портрет батька (уривок з роману <i>«Сад Гетсиманський»</i>) ...	68
Ірина Вільде	Буковина	69
Олесь Гончар	Зачіплянка (уривок з роману <i>«Собор»</i>)	69
Микола Руденко	Чумаки (уривок з роману <i>«Чарівний бумеранг»</i>)	70
Петро Углярєнко	Дорога могила (уривок з роману <i>«І був ранок, і була ніч...»</i> (<i>«Гальшка»</i>)).....	71
Іван Чендей	На вигоні (уривок з однойменного оповідання, скорочено)	71
Василь Земляк	Вавілон (уривок з роману <i>«Зелені млини»</i>)	72
	Тихін та Одарка (уривок з роману <i>«Зелені млини»</i>)	73
Роман Іваничук	Безглузда смерть (уривок з роману <i>«Рев оленів нарозвидні»</i>)	73
Раїса Іванченко	Над колискою слова (уривок з роману <i>«Гнів Перуна»</i>)	74
	Полянський ідол (уривок з роману <i>«Гнів Перуна»</i>)	75
Євген Гуцало	Жайворонкові пісні	76
Володимир Дрозд	Білий кінь Шептало (уривок з однойменної новели)	76
Володимир Качкан	Господиня гір (уривок з новели <i>«Горищевіт»</i> , скорочено)	77
Володимир Яворівський	Катерина Білокур (уривок з роману <i>«Автопортрет з уяви»</i>)	78
	Свято цвітіння (уривок з роману <i>«Автопортрет з уяви»</i>)	78
Віктор Мазаний	Втеча (уривок з повісті <i>«Погляд сльози»</i>)	79
Ярослав Поліщук	Небесний снігопад (уривок з ескіза <i>«Білий світ»</i> , скорочено)	80

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ I. Художньо-публіцистичні твори

	Повчання Володимира Моноха (<i>переказав Віктор Близнець</i>)	82
Феофан Прокопович	Про риторичне мистецтво (<i>фрагмент</i>)	83
Пантелеймон Куліш	Зазивний лист до української інтелігенції (<i>уривки</i>)	83
Михайло Грушевський	Скорботний гімн. Промова під центральною радою на похороні січовиків Студентського куреня 19 березня 1918 р.	85
Іван Огієнко	Бережімо свою рідну мову (<i>уривок, скорочено</i>)	85
	Театр і рідна мова	86
Богдан Лепкий	Прийди до нас!	87
Ольга Дучимінська	Значіння Свята Матері (<i>скорочено</i>)	89
Лесь Курбас	Маніфест «Молодого театру» (<i>до глядачів</i>)	90
Євген Маланюк	Волошкові очі (<i>скорочено</i>)	91
Улас Самчук	Перша українська маніфестація (<i>уривок</i>).....	92
Олесь Гончар	Слово напередодні референдуму 1 грудня 1991-го року	93
	Голос ніжності й правди	94
Євген Сверстюк	На дев'яте березня	95
Микола Вінграновський	Слово на 54-му конгресі ПЕН у Монреалі	96
Володимир Маняк	Коментар публіциста (<i>уривок</i>)	97
Лідія Коваленко	Духовна руїна (<i>уривки</i>)	97
Павло Мовчан	Мова — явище космічне (<i>уривки з однойменної статті</i>)	100
Ярема Гоян	Сповідь перед Матір'ю (<i>уривки</i>)	101
Володимир Яворівський	Що ж ми за народ такий?.. (<i>уривок з однойменної статті, скорочено</i>)	103
Катерина Мотрич	Молитва до Мови	105

РОЗДІЛ II. Оповідання, новели, уривки з художньої прози:
есеїв, повістей, романів

Григорій Квітка-Основ'яненко	Підбрехач	107
Пантелеймон Куліш	Козацький суд (<i>уривок з роману «Чорна рада»</i>)	108
Іван Франко	Сонце, будь свідком! (<i>уривок з повісті «Захар Беркут»</i>)	109
Ольга Кобилянська	Застрілений в «сусіднім» лісі (<i>уривок з повісті «Земля»</i>)	111
	Божевілья (<i>уривок з оповідання «В неділю рано зілля копала...»</i>)	112
Михайло Коцюбинський	На Чорній річці (<i>уривок з оповідання «Дорогою ціною»</i>)	115
Василь Стефаник	Новина	117
	Виводили з села	118
	Діточа пригода	119
Богдан Лепкий	Казка мого життя (<i>мемуарні оповіді</i>)	121

	Чи мені сниться, чи мені здається (уривок з історичної повісті «Мотря»)	124
Михайло Яцків	По маму!	126
Марко Черемшина	Зарікайся мід-горівку пити!..	127
Гнат Хоткевич	Збуджена	129
	«Жарти» пана Злотніцького (уривок з повісті «Довбуш», скорочено)	130
Степан Васильченко	Басурмен (уривок з однойменного оповідання)	132
	Волошки	134
Володимир Винниченко	Федькові спокуси (уривок з оповідання «Федько-халамидник»)	137
Галина Журба	Над скибою	139
Остап Вишня	Дідів прогноз (скорочено)	140
	Дикий кабан або вепр (уривок з однойменного оповідання)	141
Микола Хвильовий	Чорний трибунал (уривок з оповідання «Я (Романтика)») ...	143
Олександр Довженко	На сінокосі (уривок з кіноповісті «Зачарована Десна») ...	146
	Мати (скорочено)	147
Майк Йогансен	Собака Джан	150
Мирослав Ірчан	Весна	152
Григорій Косинка	На «золотих богів»	153
Олександр Ковінька	Хатнє виховання	155
	Уболіваємо і переживаємо	156
Юрій Липа	Закон	157
Улас Самчук	Велике свято (уривок з роману «Волинь», скорочено)	160
Василь Барка	Жайворонкові джерела (уривки з однойменного есею)	161
Федір Потушняк	Злодій	164
Михайло Стельмах	Підсніжники для Марини (уривок з роману «Чотири броди»)	165
Олесь Гончар	Бій у долині Червоних Маків (уривок з роману «Прапороносці»)	167
	З кривавих жорен війни (уривок з роману «Людина і зброя»)	169
Анатолій Дімаров	Півцеглини (оповідання з триптиху «А що їх жаліти...») ...	171
Павло Загребельний	Найпалкіше серце землі Київської (уривок з роману «Диво», скорочено)	173
	Поклик (уривок з роману «Роксолана»)	174
	Остання надія на порятунок (уривок з роману «Євпраксія»)	176
Юрій Мушкетик	Перемога під Конотопом (уривок з історичного роману «На брата брат»)	178
	Черевики	179
Роман Іваничук	Бузьків огонь	181
	Побий мене!	182
	Битва на острові «Журавлиха» (уривок з історичного роману «Мальви»)	184
Роман Федорів	Колиска першого кохання (скорочено)	185

Григір Тютюнник	Людам на добро	188
	В обіймах смерті (<i>уривок з повісті «Климко»</i>)	189
	Печена картопля (<i>уривок з однойменного оповідання, скорочено</i>)	190
	Три зозулі з поклоном	192
Василь Симоненко	Весілля Опанаса Крокви	195
	Сірий пакет	196
Олег Черногуз	Убивця лежав поруч	197
Євген Гуцало	Офелія	199
Юрій Хорунжий	Коли розлучаються двоє... (<i>уривок з роману «Садовський садить сад — з Марією і без...»</i>)	202
Валерій Шевчук	За законом відповідності й гармонії (<i>уривок з оповідання «Панна сотниківна»</i>)	203
Володимир Дрозд	Спливав по Невклі туман кривавий (<i>уривок з роману «Листя землі»</i>).....	205
Володимир Качкан	Йорданський сніг	206
Євген Шморгун	Слава Україні! (<i>уривок з повісті «Плач перепела», скорочено</i>)	207
Володимир Яворівський	Дичка	208
Степан Пушик	Дезертир	210
Василь Шкляр	Прикра історія (<i>фрагмент уривка з роману «Чорний ворон»</i>)	210
Лідія Рибенко	Маєстро музики (<i>уривок з роману «Золото Мірабіліса», скорочено</i>)	212
Любов Пономаренко	Гер переможений	215
	Ніч у кав'ярні самотніх душ	216
Галина Пагутяк	Тебе спалить сонце	217
	Дивись назад	219
Марія Матіос	Дайте людині спокійно жити! (<i>уривок з роману «Солодка Даруся»</i>).....	219
	Молитва жалоби (<i>уривок з новели «Апокаліпсис»</i>)	221
Юрій Андрухович	Парі Артура Пеппи (<i>уривок з роману «Дванадцять обручів», скорочено</i>)	222
Лариса Недін	Червоні колоски (<i>уривок з повісті «Дощ змиває сліди»</i>) ...	224
Орест Пастух	Серце старої Магди	226
РОЗДІЛІІІ. Громадянська, філософська, інтимна та пейзажна лірика		
	Абеткова молитва (<i>переклад з давньої літератури Київської Русі Дмитра Білоуса</i>)	229
Іван Котляревський	Енеїда (<i>уривок з поеми</i>)	230
Маркіян Шашкевич	Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139	232
Тарас Шевченко	І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм В Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє	233
Микола Костомаров	Співець Митуса	236
Юрій Федькович	Рекрут	238
	Співак	238

Степан Руданський	Ігор — князь Сіверський (<i>фрагмент з поеми</i>)	239
	Гей, бики!	240
	Слабий зуб	240
	Гусак	240
	Загадка	241
Іван Франко	Великі роковини (<i>фрагмент</i>)	241
	Мойсей (<i>вступ до поеми</i>)	242
	«Блаженний муж, що йде на суд неправих...»	243
	«Чого являєшся мені...»	244
	«Якби знав я чари, що спиняють хмари...»	244
	«Як почувеш вночі край свого вікна...»	245
	«Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі...»	245
Володимир Самійленко	На печі. <i>Українська патріотична дума</i>	246
Леся Українка	До (<i>гімн. Grave</i>)	247
	Fa (<i>сонет</i>)	248
	«Я знаю, так, се хворії примари...»	248
	«Завжди терновий вінець...»	249
	Напис в руїні	250
	Роберт Брюс, король шотландський	251
Микола Вороний	Легенда	256
	Я — поет	257
Богдан Лепкий	У храмі святого Юра	258
Петро Карманський	Із циклу «А може, по літах розлуки...»:	
	«Прийду до тебе після літ розлуки...»	260
	«Тих кілька ясних днів візьму в життя з собою...»	260
	«Ні, ти не винна! Ти свята, без плями...»	261
	Останній лист до матері	261
Олександр Олесь	«З журбою радість обнялась...»	261
	Лебідь	262
	Казка ночі	263
Володимир Свідзинський	Зрада	263
	«Коли ти була зо мною, ладо моє...»	264
Михайло Драй-Хмара	Лебеді	264
	«І знов обвугленими сірниками...»	264
Павло Тичина	Десь на дні мого серця...	265
	«Гармонія світу — офіра безкровна...»	265
	О панно Інно...	266
	Я стою на кручі...	266
	Пам'яті тридцяти	266
	І Белий, і Блок...	267
	«Загупало в двері прикладом...»	267

Юрій Клен		
(Освальд Бурггардт)	Божа Матір	268
Михайль Семенко	Кіно	269
	П'єро кохає	269
Юрій Дараган	Вечір	270
	«То я та вітер в дикім полі...»	270
Василь Еллан (Блакитний)	Серця перебої	270
	Після крейцерової сонати	270
	Я знаю	270
Максим Рильський	«Яблука допіли, яблука червоні!..»	271
	«Несіть богам дари!..»	271
	«У теплі дні збирання винограду...»	271
	Поцілунок	272
	Шопен	272
Тодось Осьмачка	Україна	273
	«Я вас любив...»	274
	Собака	274
Євген Маланюк	Варязька балада	275
	«Українські візантійські очі...»	277
	Пам'яті Т. Осьмачки	277
Валер'ян Поліщук	На мавський Великдень	277
	Мила	278
Євген Плужник	«Я знаю: перекують на рала мечі...»	278
	«Знаю, сірєнький я весь такий...»	279
	«Я — як і всі. І штани з полотна...»	279
	«Дівчинку здибав колись маленьку...»	279
	«Плакала вона... Натомлену спину...»	279
	«По той бік пристрасті народжується ніжність...»	279
	«Мовчи! Я знаю. За всіма словами...»	280
	«Вона зійшла до моря. Хто вона...»	280
	«... І ось ляжу, — родючий гній...»	280
Дмитро Фальківський	Очерет мені був за колиску (<i>скорочено</i>)	281
Володимир Сосюра	Тарас Трясило (<i>уринок з поеми</i>)	282
	Вступ до поеми «Мазепа» (<i>скорочено</i>)	283
	Любіть Україну	284
	Так ніхто не кохав	285
	Люблю	285
Олекса Стефанович	Вічна слава	286
Наталя Лівницька-Холодна	Степова казка	286
	О Україно!..	287
Микола Бажан	Данило Галицький (<i>уринок з однойменної поеми</i>)	287
Богдан-Ігор Антонич	Вишні	289
	Весна	290
	До істот з зеленої зорі	290
	Балада провулка	290

Кость Герасименко	«Я спиняти тебе не буду...»	291
Олег Ольжич	Присвята	291
	«Давнім трунком, терпкістю Каяли...»	292
	«Знов вітри над землею, вітри...»	292
	Товариш	292
	Полісся	292
	Кінцевість	293
Олена Теліга	Подорожній	293
	«Махнуть рукою! Розіллять вино...»	294
Олекса Влизько	Парубоцьке	295
Федір Потушняк	«Весна, золотопера пташка...»	297
	«Ангели крильцяті, в них маленькі очка...»	297
	«Ангел ночі, Ангел ночі...»	297
	«З гір дорогою в просторі...»	297
Андрій Малишко	«Сняться в ночах, напоєні ласки і сили...»	298
Остап Тарнавський	День 22 січня	298
	Смерть актора. <i>У пам'ять Леся Курбаса</i>	299
Ігор Качуровський	«Мене колись не брала жодна сила...»	299
	«В манишці білій, велетень котячий...»	300
Микола Руденко	Слово	300
	«За вишкою, що на каплицю схожа...»	301
	«Як тільки наповниться серце журбою...»	301
Дмитро Білоус	Коли забув ти рідну мову	302
Ольга Стрілець	Ломикамінь	302
Микола Карпенко	Балади зеленого жита	304
Віра Вовк (Селянська)	Баяда про дівчину, що була осінь	305
Борис Сидоренко	1933	306
	«На підвіконні крізь подвійні рами...»	306
Ростислав Братунь	Незіграні ролі	306
	Вернись із спогадів	307
Дмитро Павличко	Молитва	307
	«Коли помер кривавий Торквемада...»	308
	«Якби я втратив очі, Україно...»	308
	Зі збірки «Таємниця твого обличчя...»:	
	«Я пригадав собі один стіжок у горах...»	308
	«Ще днів моїх багато за горою...»	308
	Географія України	309
	До української мови	310
Іван Гнатюк	Повстанець	310
Зіновій Красівський	Дон Кіхот	311
Іван Світличний	Гетьман Мельпомени (з циклу «Курбас»)	313

	Яремі Світличному	315
	Гратовані сонети:	
	«В тюрмі, за ґратами, в неволі...»	315
	«І враз ні стін, ні ґрат, ні стелі...»	316
	Провина	316
Ліна Костенко	Незнятий кадр незіграної ролі	316
	Апологія лицарства	317
	Біль єдиної зброї	318
	Гей, у полі чистому та зашуміла тирса (<i>уривок з історичного роману «Берестечко»</i>)	319
Петро Ребро	Батьків сад	320
Володимир Лучук	Не тільки про сніг	321
	Скрипка	322
Юрій Тарнавський	Кохання родиться	323
	Фотоапарат не ловить	323
Богдан Рубчак	Дівчині без країни	323
Василь Симоненко	Україні	324
	«Де зараз ви, кати мого народу?»	324
	Лебеді материнства	324
	Дід умер	325
	«Найогидніші очі порожні...»	326
	Можна	326
	«Ти знаєш, що ти — людина...»	326
Борис Олійник	Балада про людину, у якої дорога не закінчиться (<i>уривок з поеми «Дорога»</i>)	327
	Пісня про матір	328
	Гряде початок...	328
Роберт Третяков	«... І прийде хтось — красивий, владний...»	329
	«— Мій коханий, мій сріберний князю...»	330
Микола Вінграновський	Вечірне	331
	Ніч Івана Богуна	332
	Остання сповідь Северина Наливайка	335
	«Уже тоді, оповесні, коли...»	335
	«Ще під інієм човен лежав без весла...»	336
	«Може бути, що мене не буде...»	336
Іван Драч	Крила (<i>новорічна казка</i>)	337
	Смерть Шевченка (<i>симфонія. Ч. 2</i>)	338
Віктор Женченко	Як зіницю ока бережіть...	340
	«Я промчу...»	342
Борис Мозолевський	Смерть Івана Сірка	342
Петро Перебийніс	Почерк яничара	344
	Не відцвітай, кохана!	344
Олесь Лупій	Батьківщина	345
	«Коханий краю, скинь із себе...»	345

Василь Стус	«Верни до мене, пам'яте моя!...»	345
	«Як добре те, що смерті не боюсь я...»	345
	«Присмеркові сутінки опали...»	346
	«Ярій, душе. Ярій, а не ритай...»	346
	«Весь обшир мій — чотири на чотири...»	346
	«Боже, не літості — лютості...»	347
	«Не можу я без посмішки Івана...»	347
Віктор Корж	Дума про нашу долю	348
Дмитро Арсенич	Серед літа	349
	Полиновий монолог.....	349
	Вічний біль	350
Тарас Мельничук	Балада про лосів	350
	Перепели	351
	Історичне	352
	Із циклу «Голод»:	
	«в зорепад совиних ночей...».....	352
	«я князь роси»	353
Ігор Калинець	Елегія з дошем (<i>із циклу «Ще один красвид з елегіями»</i>)	353
Степан Гостиняк	Виновен тільки я	354
Ірина Жиленко	За золотими вікнами зірок...	355
	Любов	356
Роман Кудлик	«Ти питаєш...».....	357
	«Залишивсь тільки дим кохання...»	358
	«Жінка сміялася за стіною...»	358
Роман Лубківський	Свічка для Джеймса Мейса	358
	«І все це музика, і музика, і музика...»	360
	«Прийди до мене ласкавим іменем...»	361
Юрко Покальчук	Люби мене	361
	Вони кажуть	362
Микола Воробйов	Навістити матір	363
Петро Скунець	Тарас	364
	Назарієві Яремчуку	365
Богдан Стельмах	Пильнуй, Україно!	366
	Повстанці	367
Степан Пушик	Хрещатик	367
	Перша вистава	368
	Рубаї	369
Ліна Кіндратишин	Ранкова молитва	369
Василь Голобородько	Самовбивці	370
	Ми йдемо	371
	Утікачі	372
Дмитро Іванов	Балада про маминих журавлів	372

Леонід Кисельов	«Рано ще, рано...»	373
	«Стати б хоч на менти лічені...»	373
Емілія Турковська	«Потреба чоловічої руки...»	373
	«На причалі початку третього тисячоліття...».....	374
	«Лишити по собі гілку...»	374
Михайло Шевченко	До мови (молитва)	375
Людмила Тараненко	«Нам не звикають богів топити у Дніпрі...»	376
	«Між озвірилих в люті яничар...»	376
	«Сім слоників на комоді...»	376
Рауль Чілачава	Додому	377
	Мовчання Русудан	377
Олег Лишега	Місяць	377
Григорій Чубай	Театр	378
	Балада про втечу	379
Микола Луків	Дош у зоні Чорнобиля	379
Григорій Лютий	Не забув я, о люди, нічого (із книги «Гуляйполе»)	380
Віктор Баранов	До українців	381
Станіслав Чернілевський	Пам'яті Івана Миколайчука	382
Степан Сапеляк	До розлуки	385
	Я п'ю, кохана, за любовну думу	385
	«любове, — кажу, — любовонько...»	385
Микола Симчич	Рідній школі	386
Неоніла Стефурак	«Коли людина потрібна всім...»	387
	«Цей чоловік мене любив...»	387
	«Душа, як скрипка Страдіварі...»	387
	«Примкнути повіки, важкі від безсоння і втоми...»	388
	«Вікно і напливаючі вогні...»	388
	«Перебивання з дня на день...»	388
Дмитро Кремінь	Карпатський етюд	389
	Бал у театрі	389
	Смерть Гамлета	390
Наталка Матюх	«Ти ще поспи, поспи, моя любове!..»	391
	«А як уночі ми шепочемо милим слова...»	391
Тарас Федюк	«Це твій палац...»	392
	«Твій Порт-Саїд...»	393
Ольга Бабій	Батурин (фрагменти з драматичної поеми)	394
Богдан Томенчук	«Пора таких натхненних менуетів...»	397
	«Малюю музику небесну...»	397
	«Посидимо в барі при свічці й вині...»	397
	«Між нами ніч глибока і густа...»	398
	«Тихо шепчуть тополі чи то пісню, чи казку...»	398
Оксана Пахльовська	Чорнобильські села	398

	Іван Підкова (<i>балада козацької смерті</i>)	399
	«Я усміхнусь тобі крізь сльози: їдь!..»	399
	«Я в домі твоєму — як птиця в грозу...»	400
Антонія Цвіт	Тарасові думи	400
	Майдан (<i>уривки з поеми</i>)	402
Павло Гірник	«Брате мій, вовче, сестро калино...»	405
	«Хай би все, що бува й не бува...»	405
	«Відбери мені мову, Господи...»	405
	Пісня Сольвейг	405
Василь Герасим'юк	Коса	406
	«Я в тебе запитав...»	407
Марія Матіос	Триєдина перспектива	408
	Циганська пісня	408
Василь Мойсишин	Скит Манявський	409
	«Прощавайте, тату...»	409
Людмила Ромен	«А що як ми — останні українці?..»	410
	«Це Ваша липа в небо зацвіла!..»	411
Оксана Забужко	Офелія і «мишоловка»	411
	«...А все-таки я вас любила...»	412
Ігор Римарук	Діва Обида.....	413
	Перед «Автопортретом зі свічкою» Тараса Шевченка	413
Юрій Андрухович	Балади	414
Олександр Ірванець	До французького шансонє	415
	Прощальний романс	416
	Рік по розлуці	416
Іван Малкович	Із янголом на плечі (<i>старосвітська балада</i>)	417
	Дитинство трьох	417
	Лубок	417
Василь Слпчук	Із циклу «Бурштин із твого голосу»:	
	«Я просто був...»	418
	«Впав хрест вечірнього вікна...»	418
	«Чорніє дірочка між брів...»	418
	«Якогось дня...»	418
	«Я б розповів тобі...»	419
	«Щоб піти від мене...»	419
	«Гості від столу до столу...»	419
	«Вірш, написаний...»	419
Павло Вольвач	Із циклу «Я надовго тут, гінкий і пружний...»	
	«Твій поїзд мчить...»	420
	«Роздвоєний, я так завжди тут жив...»	420
	«Ще кістляві тіні. Сите «его»...»	420
Борис Щавурський	Балада золотих. I	421
	Балада золотих. II	421

	«Нехай чорніє, наче чорнослив...»	422
Іван Лучук	Телефонний сонетій до народу	422
	Весела наука	422
Мар'яна Савка	Театр	423
	Балада про лови (<i>із чотирьох сонетів</i>)	423
Дарія Чорней	Сонети для мами	425

РОЗДІЛ IV. Байки

Григорій Сковорода	Байки харківські	427
Павло Білецький-Носенко	Вовк да Ягня	428
	Жінки да тайна	428
Євген Гребінка	Рибалка	430
Леонід Глібов	Лисиця і Ховрах	431
	Зозуля й Півень	432
Степан Руданський	Ворона і Лис	433
Михайло Старицький	Мавпа та окуляри	434
Іван Франко	Звірячий парламент (<i>уривок політичної байки</i>)	434
Борис Грінченко	Кури та Ластівка	435
Микита Годованець	Голуб і Лелека	436
Геннадій Брежньов	Заєць-бюрократ	436
	Сорока-вертихвістка	437
Микола Яровий	Заяча душа	438
Павло Ключина	Закохана Синиця	439
Петро Сліпчук	Цап та Скеля	440
Анатолій Косматенко	Равлик	441
	Заяча сповідь	442
	Вівця і Цап	442
Іван Сварник	Черепашка-кур'єр	443
	Півняча любов	444
Павло Глазовий	Джерело і Фонтан	445
	Як зайчисько закохався	446
Петро Красюк	Найчесніший	446
	Корова та Козел	447
	Капельюх і Плащ	447
	Журавель і Качка	448
Кость Дяченко	Золота Рибка	449
Євген Васильченко	Круковий закон	449
Іван Манжара	Вибори	450
	Під Лева стрижений Собака	451
Євген Дудар	Трезор і Мурка	452
Анатолій Гарматюк	Вундеркінь	453
Василь Шукайло	Соловей на службі	454
	Миша-підлабузниця	455

	Вимогливий жених	455
Михайло Стрельбицький	Шакаляча місія	456
Пилип Юрик	Городні дебати	458
	Золоте мовчання	458

РОЗДІЛ V. Казки. Легенди

Народні казки

	Півник і двоє мишенят	459
	Пан Коцький	460
	Хитрий півень	461
	Чому гуси миються у воді, коти — на печі, а кури порпаються в поросі	462
	Журавель сватає чаплю	463
	Звірі в хатинці	463
	Як птахи обирали собі царя	464
	Не впусти рака з рота	464
	Покотигорошко	465
	Заяче сало	467
	Про вперту жінку	468
	Стрижено! Стрижено!	468
	Шепелява Марія	470
	Кому скільки суджено	471
	Казка без правди	472
	Як солдат із зуба борони юшку варив	473

Літературні казки

Іван Франко	Ріпка (<i>стара казка, що по-новому розповів І. Франко</i>) ...	474
	Мавка (<i>літня казочка</i>)	475
Леся Українка	Метелик	476
Михайло Жук	Музики	477
Лариса Письменна	Сап'янці	479
Андрій М'ястківський	Казочка про Синичку та Хурделицю	480
	Казочка про Зелену Жабку	480
	Казочка про Волошку	481
Всеволод Нестайко	Пригоди їжачка Колька Колючки та його вірного друга й однокласника зайчика Косі Вуханя (<i>уривок</i>)	482
Євген Дудар	Казка про червоного Барана	483
Юрій Ярмиш	Як Соловейко вскочив у біду	484
Василь Чухліб	Пісня тоненької Очеретини	485
Іван Нехода	Довге ім'я (<i>за японською народною казкою</i>)	486
	Хвалько (<i>за естонською народною казкою</i>)	488

Легенди

	Чумаки і хрещення Києва	490
	Хмельницький і Барабаш	490
	Аннина гора	491
	Як мати стала зозулею	492
	Материнська пісня	493
Марко Вовчок	<i>Gloria victis (уривок з повісті «Маруся»)</i>	494
Григорій Дем'янчук	Золотий коник з Пересопниці	495
Михайло Слабошпицький	Неопалима купина	496
Марія Немиро	Вишиванка	498
Юрій Винничук	Легенди Львова	499
Післяслово		503
Відомості про авторів		505
Рекомендована література		506
Використана література		509
Summary.....		510
Іменний покажчик		511